

О. В. Шкільов,

д. е. н., професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

Висвітлено теоретичні аспекти, стан інноваційного розвитку та інвестиційного забезпечення сільськогосподарського виробництва в аграрних підприємствах на пореформеному етапі земельних відносин. Розкриваються чинники, які забезпечують впровадження інноваційних технологій та визначають їх наслідки.

Theoretical aspects are reflected, innovative development and investment providing of agricultural production status in agrarian enterprises on the post-reform phase of land relations. Reveals factors that provide innovative technologies and determine their effects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зростаюча внутрішня і зовнішня конкуренції підвищують значення новаторства, змін у виробництві аграрних підприємств, втілення яких в нові технології забезпечує необхідний рівень економічної стійкості господарюючих суб'єктів агропромислового комплексу. Перехід України на інноваційну модель розвитку, а також прискорене оновлення технічної бази за рахунок інвестицій, запровадження дієвих ринкових механізмів становлення та функціонування наукової та інноваційної сфер набувають особливої актуальності. На жаль, слід визнати, що в аграрному виробництві спостерігається певна інноваційно-інвестиційна криза, вихід з якої зумовлює необхідність пошуку більш оптимальної системи організації цього процесу. В сільськогосподарському виробництві інноваційний розвиток здійснюється досить повільно, але це єдиний шлях створення в Україні системи трансферу технологій за результатами фундаментальних та прикладних досліджень, які мають бути трансформовані в систему прискорення капіталізації науково-інноваційних досягнень.

У той же час слід підкреслити, що цей процес стримує несприятливе соціально-економічне та ринкове середовище для аграрного сектора у сфері інноваційної діяльності, це зумовлено тим, що за увесь період економічних реформ не були вирішені основоположні ринкові важелі еквівалентного обміну між галузями народного господарства і сферами АПК. Сільське господарство і дотепер функціонує за умов значного диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію та ресурси виробництва промислового походження: сільськогосподарські машини, енергозабезпечення, добри-

ва, засоби захисту рослин, ремонтні, транспортні та інші послуги.

І це відбувається, не дивлячись на те, що законодавчими актами, цілою низкою законів України, постанов уряду, указів усіх президентів України еквівалентність обміну передбачено як обов'язкова умова ринкового розвитку сільськогосподарських підприємств будь-яких форм власності і господарювання. Отже, метою названої статті є пошук економічних механізмів, які сприяли б інноваційно-інвестиційному розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Слід зазначити, що система інноваційного провайдингу складається із окремих субсистем, на яких ґрунтується теоретична база та прикладні розробки як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Так, в системі інноваційної логістики, креативного інновингу та венчурного виробництва було зроблено ряд фундаментальних досліджень зарубіжними вченими: І. Бенксом, Х. Виссемом, К. Кемпбеллом, Н.Е. Портером, Б. Санто, Й. Шумпетером, О.Ю. Юдановим, а також вітчизняними — Г.О. Андрощуком, Ю.М. Бажалом, В.М. Геєць, І.І. Лукіновим, Г.М. Соловйовим та інші. В аграрному секторі економіки України пошуку шляхів інноваційного розвитку галузі присвятили свої праці В.Г. Андрійчук, О.І. Дацій, М.Я. Дем'яненко, С.М. Кваша, М.Ф. Кропивко, П.М. Макаренко, М.Й. Малік та інші. В їх працях розкривається питання теорії, методології формування засад інноваційного розвитку виробничої сфери, що передбачають вивчення наукових аспектів інноваційного розвитку на наукоємному аграрному ринку.

Однак, у публікаціях названих та інших авторів недостатньо розкрита специфіка інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва, яка полягає в тому, що одночасно із застосуванням інноваційних технологій має враховуватись і прискорене оновлення матеріально-технічної бази, яка значною мірою залежить від інвестицій, економічна природа яких зумовлена закономірностями розширеного відтворення. Саме цим недостатньо дослідженим питанням і присвячена названа стаття.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сучасному етапі розвитку аграрного виробництва особливого значення набуває побудова в Україні інноваційної ринкової економіки як економічної системи, в якій роль основного регулятора економічних відносин відіграватиме наукоємний ринок інноваційно-технологічної продукції. В інноваційній економічній системі формування наукових розробок, трансформація їх результатів у інноваційну конкурентоспроможну продукцію, а також попит, пропозиції і баланс їх перерозподілу та ціноутворення здійснюються за ринковими механізмами інноваційного провайдингу (від англ. providing — забезпечення, надання, постачання).

Інноваційний провайдинг — це забезпечення безперервного процесу створення, удосконалення і трансферу наукової та інноваційної продукції за економічними правилами наукоємного ринку. Загроза втрати генофонду, зростання імпорту продовольства, зuboжіння українського села та інші проблеми висувують на передній план пошук інноваційних шляхів розвитку пореформеного етапу аграрного сектора економіки. Особливістю впровадження інноваційних технологій в аграрному секторі економіки є велика різноманітність виробників, починаючи від дрібного селянського сектора — домогосподарства, фермерські господарства (малий бізнес), сільськогосподарські підприємства різних організаційних форм за своїми видами: колективні господарства (КСП), приватні, приватно-орендні, товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ), акціонерні товариства відкритого і закритого типу (ВАТ, ЗАТ), сільськогосподарські виробничі кооперативи (СВК), державні підприємства. Окрім названих суб'єктів, господарювання, в останні роки створюються великі холдингові об'єднання. Всі ці організаційні структури здійснюють діяльність на орендованих землях з різноманітними площами сільськогосподарських угідь від 2 до 10 тис. га. Отже, в усіх названих структурах основоположним засобом виробництва стали орендовані землі у дрібного власника.

Реформування земельних і майнових відносин базувалось на ідеології всупереч будь-якій логіці і економічному змісту, щоб роздати сільськогосподарські угіддя селянам у приватну власність безкоштовно, які не мають жодних засобів виробниц-

тва для її обробітку за відсутності коштів на їх придбання, а критерієм передачі земель у власність було визначено стаж роботи в господарстві 15—20 років перед паюванням земель або вихід на пенсію в цей період, причому вирішення питань категорії пайовиків та способу розподілу земель вирішувалось на загальних зборах господарств. Саме такий порядок передбачався законодавчо-правовою базою.

Однак, паювання землі, яке здійснено за рішенням трудового колективу, викликало масове незадоволення селян та створювало конфліктні ситуації. Враховуючи такі складні обставини в країні, Указом Президента України від 10 листопада 1994 року "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" було скасовано цей варіантний розподіл землі на паї [3]. Указом Президента України "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" від 8 серпня 1995 року вказано, що "право на земельну частку (пай) мають усі члени колективних господарств будь-яких організаційних форм, а розміри в умовних кадастрових гектарах є рівними" [4]. Така система передачі земель сільськогосподарського призначення у приватну власність з правом продажу масовим дрібним власником, що отримав її безкоштовно, викликала в суспільстві занепокоєння щодо продажу розпайованих земель та руйнування їх родючості. З'явилися погляди, що це була продумана стратегія, яка дозволяла скупляти у селян землі за безцінь не виробниками сільськогосподарської продукції, а тими особами, що набули капітал за рахунок інших джерел, що і спостерігається нині в Україні. Враховуючи ці обставини, Верховна Рада України у 2001 р. прийняла мораторій (заборону) на продаж розпайованих сільськогосподарських угідь, який діє і дотепер.

На цьому етапі виробництво продукції в сільськогосподарських підприємствах здійснювалось на зношених технічних засобах з порушеннями технологічних вимог щодо внесення добрив, застосування засобів захисту рослин в результаті зростання диспаритету цін на вироблену сільськогосподарську продукцію та придбання ресурсів виробництва промислового походження. В результаті таких умов знижувалась ефективність виробництва і не було можливості застосувати інноваційні технології, оскільки ефективність господарської діяльності аграрних формувань у результаті зростаючого диспаритету цін була низькою і фінансовий стан підприємств будь-яких форм власності та організаційної форми не дозволяв оновлювати технічні засоби, придбати паливо, добрива, засоби захисту рослин та ін. для забезпечення технологічної потреби. Такі обставини не приваблювали інвесторів для вкладення капіталів у ризиковану аграрну галузь, а державні інвестиції в аграрну галузь були мізерними у порівнянні з іншими галузями економіки країни. Це можна

Таблиця 1. Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності [5] (у фактичних цінах; мільйонів гривень)

Галузі економіки країни	2001	2005	2006	2007	2008	2009
Усього	32573	93096	125254	188486	233081	151777
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	1617	5016	7309	9519	16890	9382
Промисловість	13651	35031	44804	64341	76618	57658
Будівництво	1109	4929	6300	9107	12469	5325
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	1285	7614	11655	17778	24695	14091
Діяльність транспорту та зв'язку	7452	16887	20329	31709	32558	24555
Інші види економічної діяльності	6990	22111	33374	53418	66629	38177
У відсотках до загального підсумку						
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	5,0	5,4	5,8	5,1	7,2	6,2
Промисловість	41,9	37,6	35,8	34,1	32,9	38,0
Будівництво	3,4	5,3	5,0	4,8	5,3	3,5
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	3,9	8,2	9,3	9,4	10,6	9,3
Діяльність транспорту та зв'язку	22,9	18,1	16,2	16,8	14,0	16,2
Інші види економічної діяльності	21,5	23,8	26,7	28,4	28,6	25,1

підтвердити даними, наведеними в табл. 1.

Зараз орендарі застосовують новітні інноваційні технології вирощування сільськогосподарських культур, що є позитивним. Вони отримують високі врожаї в основному прибуткових культур (озима пшениця, ячмінь, кукурудза, ріпак, соняшник, які становлять до 90 і більше % посівних площ), широко застосовуючи мінеральні добрива (відсутні органічні), що створює умови для мінералізації ґрунтів і зниження їх родючості; значною мірою зменшують або ліквідовують тваринницькі галузі та майже ліквідували цукробуряковий підкомплекс, підкоряючи всі важелі для отримання максимально можливих прибутків; не розвивають соціально-побутову інфраструктуру села. Застосовуючи сучасні високопродуктивні машини та комбіновані агрегати, вони сплачують порівняно високу заробітну плату кваліфікованим механізаторам, кілька осіб яких обробляють 4—5 тис. га орної землі, створюючи масове безробіття на селі, що є великим негативом розвитку сільських територій.

Як свідчать наведені дані табл. 1, інвестиції в сільськогосподарську галузь за наведені 2001 — 2009 рр. становили 49,7 млрд грн., або в середньому на рік — 8,3 млрд грн., що складає 6,2 % від загальних інвестицій в економіку країни. Інвестиції у промисловості країни за ці роки зросли до 292,1 млрд грн., або у 6 разів. Їх питома вага становила 38%, за діяльністю транспорту та зв'язку — 16 %,

торгівлі — 9,3 %. Дослідження інвестування в основний капітал сільськогосподарських підприємств України за джерелами фінансування свідчить, здебільшого використовується власні кошти прибуткової частини підприємств, частка яких становила майже 60 %.

Однак, не дивлячись на невеликі обсяги інвестицій порівняно з іншими галузями, спостерігається тенденція їх збільшення по роках. Якщо у 2001 р. інвестиції у сільське господарство становили 1,6 млрд грн., то у 2005 р. вони зросли до 5 млрд грн., у 2007 — до 9,5 млрд грн., а у 2008 р. майже — 17 млрд грн.

Аналізуючи зв'язки між обсягами інвестицій та ефективністю виробництва сільськогосподарських підприємств, спостерігаються тенденція підвищення економічної ефективності виробництва при збільшенні обсягів інвестицій. Це підтверджується даними, наведеними в табл. 2.

З наведених у табл. 2 даних бачимо, якщо у 2000р. інвестиції в сільське господарство становили 690 млн грн., збиток склав 121,4 млн грн. Інвестиції 2005р. збільшилися до 5

млрд грн., прибуток склав 1,2 млрд грн.; у 2007 р., відповідно інвестиції склали 9,5 млрд грн., а прибуток — 4,1 млрд грн., у 2008 р. — відповідно 16,9 млрд грн. і 5,4 млрд грн.

Безумовно, наведені показники зростання інвестицій і результатів діяльності підприємств не можуть бути залежними лише від цих факторів. Цьому, як свідчать монографічні дослідження низки прибуткових підприємств, сприяють і мотиваційні важелі робітників до праці для досягнення кращих результатів, підвищення оплати, що стимулює дотримання строків і якості виконання технологічних процесів і операцій. Це в сукупності дозволяє досягти вищої ефективності виробництва.

Щодо використання та впровадження у практику сільськогосподарського виробництва, то ці процеси в останні роки набувають все більш широкого розповсюдження. В результаті трансформації сільськогосподарських підприємств у ринкові структури приватного спрямування все більшого поширення набуває оренда землі корпораціями, холдинговими компаніями, зернотрендерами та іншими об'єднаннями, які є орендарями сільськогосподарських угідь у великих масштабах (сотні тисяч га). Точна кількість таких об'єднань у країні, за даними ЦСУ, відсутня. В окремих публікаціях називають різні цифри — від 25 до 60 компаній.

За повідомленням Ю. Михайлова [6], 25 холдингових компаній орендують 3 млн 20 тис. га сільськогосподарських угідь, орендарями яких є

особи, що не мають будь-якого відношення до сільськогосподарського виробництва, які функціонують разом з іноземними країнами: Кіпр, Люксембург, Нідерланди, Австрія, США та ін. Серед цих орендарів ТОВ "Українські аграрні інвестиції" — 330 тис. га. земель; В. Бойко (Маріупольський металургійний комбінат 225 тис. га); Нафком — Агро — 220 тис. га, О.Кравчук (син першого президента України); серед інших, що орендують більше 100 тис. га, відомі бізнесмени: Ю. Журавльов, І. Коломойський, Г. Боголюбов, В. Цехмістренко, Я. Краснопольський та ін.

Названі орендарі пропонують своїм орендодавцям викупати у них право на приватну власність на паї (сертифікати, акти на приватну власність), особливо пенсіонерам, спадкоємцям, у власності яких знаходиться близько 60 % розпайованих земель. Скуповуються названі документи за символічну ціну. Вона відома лише продавцю і покупцю (публічна інформація відсутня), яка не відображає її ринкової вартості. Тобто утворилось середовище, за якого сільськогосподарські угіддя наче не продаються (будь-які офіційні дані про скуповування права на ділянки відсутні), але мають місце висловлювання про великі площі їх продажу. Коментуючи цей процес, Голова Верховної Ради України В.М. Литвин назвав цифру 5 млн га (телепередача ВР).

Вже на даному етапі подальшого реформування земельних відносин окремі науковці, політики, урядовці, відомі керівники аграрних підприємств вважають, що земля в умовах ринкових відносин повинна мати свій ринок, і це вірно. Але ринок землі — це функція держави, яка повинна жорстко його регламентувати, визначити межі, які можуть бути продані (передані в оренду) одній особі (підприємству), що виробляє, переробляє сільськогосподарську продукцію і має для цього відповідних фах. Повинні бути чітко визначені засади використання землі за цільовим призначенням, збереження її родючості. Мають місце і висловлювання, що держава повинна викупити землю у селян. Відомий аграрій, депутат кількох скликань К. Ващук на телеканалі "Верховна Рада" 31 травня 2008 р. висловила, що землю держава повинна викупити у селян і продавати її для цільового використання. Але не зрозуміло, чому держава повинна викупити у селян землю, якщо вона була роздана безкоштовно.

ВИСНОВОК

Узагальнюючи сукупність різних підходів щодо врегулювання земельних відносин та інноваційного розвитку виробництва в аграрних форму-

Таблиця 2. Ефективність сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах [5]

	2000*	2005	2006	2007	2008	2009
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн.	-121,4	1253,2	630,4	4168,9	5462,1	7120,0
у тому числі						
продукції рослинництва	1834,5	900,2	1567,3	5501,6	5450,7	6334,3
продукції тваринництва	-1955,9	353,0	-936,9	-1332,7	11,4	785,7
Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, % ³	-1,0	6,8	2,8	15,6	13,4	13,8
у тому числі						
продукції рослинництва	30,8	7,9	11,3	32,7	19,6	16,9
продукції тваринництва	-33,8	5,0	-11,0	-13,4	0,1	5,5

* Інвестиції в сільське господарство становили 690 млн грн. (Агропромисловий комплекс України: стан та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник) / За ред. П.М. Саблука та ін. — К: ІАЕ УААН, 2003. — Вип. 6. — С. 660.

ваннях, на наш погляд, вихід з такого складного становища належності сільськогосподарських земель вбачається в тому, що земля як загальнонародна власність має бути повернена державі (супільству) і їй належати.

Ринок землі повинен базуватися на передачі державою в оренду за встановлену плату та її продаж з досить жорсткими умовами раціонального використання та збереження її родючості, а також виключення у тих осіб, які порушують ці вимоги. Саме такі умови створені в країнах з розвиненою ринковою економікою незалежно від того, чи земля знаходиться в оренді чи у приватній власності, лише за таких умов земля набуде ринкового статусу, буде відбуватись збереження її родючості та захист від руйнування.

Література:

1. Закон України "Про форми власності на землю". Відомості ВР, 1992, № 18, ст. 225, № 2073 -ХІІ.
 2. Постанова Верховної Ради Української РСР "Про земельну реформу (зі змінами та доповненнями). Відомості ВР, 05.03.1991, № 10, ст. 100 (№ 563-ХІІ).
 3. Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва". 10 листопада 1994 року (№ 666/94).
 4. Указ Президента України "Про порядок паювання земель переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" 8 серпня 1995 року (№ 720 720/95).
 5. Сільське господарство України за 2009 р. Статистичні збірник сільське господарство України за 2009 р. Держкомстат України 2010 р.
 6. Ю. Михайлов Кучмини діти сповняють батьків наказ. Журнал "Агробізнес України" № 2, 2010, — С. 14—20.
- Стаття надійшла до редакції 19.01.2011 р.